Ihmisoikeusliiton lausunto eduskunnan lakivaliokunnalle koskien pakkoavioliittojen purkamista sekä avioliittoon pakottamisen kriminalisointia

Ihmisoikeusliitto kiittää eduskunnan lakivaliokuntaa mahdollisuudesta kertoa näkemyksensä pakkoavioliittojen purkamiseen sekä niiden kriminalisointiin liittyen. Tarkastelemme lausunnossamme hallituksen esitystä pakottamalla solmitun avioliiton purkamisesta (HE 172/2021 vp)[1], oikeusministeriön arviomuistiota avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta (OM Mietintöjä ja lausuntoja 2021:29)[2] sekä lakialoitetta pakottamalla solmitun avioliiton purkamisesta ja avioliittoon pakottamisen kriminalisoimisesta (LA 39/2019)[3].

Ihmisoikeusliitto seuraa kokonaisvaltaisesti Suomen ihmisoikeustilannetta ja vaikuttaa ihmisoikeuksien toteutumisen puolesta. Yksi painopisteistämme on sukupuolittuneen väkivallan vastainen työ, ja siinä olemme keskittyneet niin kutsuttuun kunniaan liittyvään väkivaltaan, mukaan lukien pakkoavioliitot ja tyttöjen ja naisten sukuelinten silpominen (FGM).

Taustaa

Avioliittoon pakottaminen on naisiin kohdistuvan väkivallan ja sukupuolittuneen väkivallan muoto. Se kohdistuu pääosin tyttöihin ja naisiin, mutta myös poikiin ja miehiin. Esimerkiksi Iso-Britannian pakkoavioliittoyksikköön yhteyttä v. 2020 ottaneista oli naisia 79 prosenttia[4], mikä osaltaan kuvaa ilmiön sukupuolittuneisuutta. Avioliittoon pakottaminen on määritelty ihmisoikeusloukkaukseksi useissa kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa, kuten YK:n naisten oikeuksien sopimuksessa ja Euroopan neuvoston yleissopimuksessa naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta eli nk. Istanbulin sopimuksessa.

Pakkoavioliitto on moninainen ilmiö. Avioliittoon pakottamista esiintyy ainakin nk. kunniaan liittyvän väkivallan kontekstissa ja osana ihmiskauppaa. Avioliittoon pakottaminen tapahtuu usein perhe- tai sukupiirissä, erityisesti silloin kun kyse on tapaperinteen noudattamisesta tai perheen ja suvun kunnian suojaamisesta tai palauttamisesta. Aina taustalla ei välttämättä ole kunniakäsityksiin

[1] Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi avioliittolain muuttamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi 2021 (HE 172/2021) vphttps://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/HE_172+2021.pdf
[2] Oikeusministeriö 2021 *Arviomuistio avioliittoon pakottamisen rangaistavuudesta*. Julkaisuja, Mietintöjä ja lausuntoja, 2021:29. https://api.hankeikkuna.fi/asiakirjat/141ff90b-9cb5-4428-8fc0-14ab4e658e69/2c60f8d0-f035-42af-bae4-c6681b0affa1/LAUSUNTOPYYNTO_20211
[3] Kauma, Pia ym. 2019 Lakialoite laeiksi rikoslain 25 luvun ja avioliittolain 19 §:n muuttamisesta (LA 39/2019 vp) https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lakialoite/Documents/LA_39+2019.pdf
[4] Forced Marriage Unit statistics 2020 https://www.gov.uk/government/statistics/forced-marriage-unit-statistics-2020/forced-marriage-unit-statistics-2020#forced-marriage-unit-statistics

liittyvää kontrollia, vaan kyseessä saattaa olla esimerkiksi perinne, jossa kahden eri kylän nuoret naitetaan toisilleen yhteistyön jatkumiseksi ja vahvistamiseksi. Kunniakysymyksiin liittyviä pakkoavioliittoja puolestaan voidaan solmia esimerkiksi, jotta vältyttäisiin perheen tai suvun maineen tahraamiselta. Avioliittoon pakottaminen voi olla seurausta myös siitä, että jonkun perheenjäsenen katsotaan käyttäytymisellään aiheuttaneen paheksuntaa yhteisön silmissä.

Avioliittoon pakottamista esiintyy eri muodoissa myös Suomessa. Tämä käy ilmi Ihmisoikeusliiton (2016)[5] ja Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin (2017)[6] selvityksistä sekä oikeusministeriön (2019) muistiosta[7].

Suomessa pakkoavioliitot voivat näyttäytyä esimerkiksi niin, että ulkomailta muuttavan pariskunnan jompikumpi osapuoli on pakotettu naimisiin tai että Suomessa asuva alaikäinen tyttö pakotetaan avioliittoon ulkomailla asuvan miehen kanssa. Tämä voi tapahtua esimerkiksi tytön vanhemman tai vanhempien alkuperäiseen kotimaahan suuntautuvalla kesälomamatkalla. Toisaalta avioliittoon pakottamista voi esiintyä myös muun muassa evankelis-luterilaisissa herätysliikkeissä tai romaniyhteisöissä. Pakkoavioliitoksi voi muuttua myös alun perin suostumuksella solmittu liitto, josta toinen osapuoli ei pääse halutessaan pois. Tällainen liitto voi olla esimerkiksi suomalaisen miehen ja ulkomailta avioliiton vuoksi muuttaneen naisen liitto, mikäli mies uhkaa vaimoaan esimerkiksi oleskeluluvan menettämisellä, jos tämä hakee avioeroa.

Kattavia tilastoja pakkoavioliittojen määrästä Suomessa ei ole saatavilla. Ilmiö nousee kuitenkin säännöllisesti esiin sekä aiheen parissa toimivien järjestöjen työssä että ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmässä. Vuonna 2021 auttamisjärjestelmän piiriin otettiin 63 henkilöä pakkoavioliiton perusteella. Tapauksista 22:lla oli kytköksiä Suomeen. (Vuonna 2020 vastaavat luvut olivat 45/23.)[8] Muun muassa kunniaväkivallan ja pakkoavioliiton naispuolisia uhreja auttavan Monika-Naiset liiton mukaan heidän palvelujensa pariin hakeutuu vuosittain 30-40 naista pakkoavioliiton vuoksi[9]. Myös Helsingin poliisilta saamamme tiedon mukaan yleisesti kunniaan liittyvää väkivaltaa koskevat rikosilmoitukset ovat lisääntyneet. Lienee selvää, että nämä luvut ovat jäävuoren huippuja, sillä

[5] Hansen, Sams, Jäppinen ja Latvala 2016 *Kunniakäsitykset ja väkivalta. Selvitys kunniaan liittyvästä väkivallasta ja siihen puuttumisesta Suomessa*. Ihmisoikeusliitto. https://ihmisoikeusliitto.fi/wp-content/uploads/2016/06/Kunniak%C3%A4sitykset-ja-v%C3%A4kivalta_B5_netti-002.pdf

[6] Toivonen 2017 *Pakkoavioliittojen esiintyminen ja ilmitulo Suomessa. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti, selvitysmuistio*. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/231641/8b68f4a4_8c0e_43e0_9314_a40af9e4c56f.pdf?sequence=1&isAllowed=y

[7] Pakkoavioliittojen ehkäisyn ja torjunnan tilannekuva sekä kartoitus jatkotoimenpiteistä 2019. Oikeusministeriö, muistio. OM 1/41/2017 https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/4750802/Muistio+Pakkoavioliittojen+ehk%C3%A4isyn+ja+torjunnan+tilannekuva+sek%C3%A4+kartoitus+jatkotoimenpiteist%C3%A4+.pdf/6ba42422-92ab-9ef8-b476-33b0fcf08eec

[8] Ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmä 2021 Tilastot: uudet asiakkaat 2021. https://www.ihmiskauppa.fi/materiaalipankki/tilastot_ja_tilannekatsaukset/ihmiskaupan_uhrien_auttamisjarjestelman_vuosikatsaus_2021/tilastot_uudet_asiakkaat_2021

[9] Monika-Naiset liiton lausunto avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta käsittelevään oikeusministeriön arviomuistioon 2022 https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=20a56253-cdbc-455f-a413-517986a19470

kunniaan liittyvä väkivalta ja avioliittoon pakottaminen, kuten naisiin kohdistuva väkivalta ylipäätään, on pitkälti piilorikollisuutta.

Tuomioita avioliittoon pakottamisesta ei kuitenkaan ole Suomessa tullut, eivätkä tapaukset useinkaan etene rikosprosessissa. Tärkein syy lienee se, että ilmiö jää pitkälti piiloon viranomaisilta. Osin syynä on se, että ihmiskauppalainsäädäntö ei sovellu osaan pakkoavioliittotapauksista. Osin kyse on myös siitä, että pakkoavioliittojen tutkinnassa on haasteita liittyen mm. näyttökysymyksiin sekä siihen, että pakkoavioliittoja ilmiönä ei ehkä ymmärretä riittävästi.

Istanbulin sopimuksen velvoitteet koskien pakkoavioliittoja

Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (nk. Istanbulin sopimus) velvoittaa sopimusvaltioita kriminalisoimaan lapsen tai aikuisen tahallisen pakottamisen avioliittoon sekä lapsen tai aikuisen tahallisen houkuttelemisen ulkomaille avioliittoon pakottamiseksi (artikla 37). Sopimuksen artikla 41 edellyttää myös edellä mainittujen tekojen yrityksen säätämistä rangaistavaksi. Sopimuksen artikla 32 puolestaan velvoittaa mahdollistamaan pakkoavioliiton mitätöinnin, kumoamisen tai purkamisen ilman uhrille koituvaa kohtuutonta hallinnollista tai taloudellista taakkaa.[10]

Suomi ratifioi sopimuksen vuonna 2015. Sopimusta valvova kansainvälinen Grevio-komitea kehotti Suomea vuonna 2019 muuttamaan lainsäädäntöään vastaamaan Istanbulin sopimuksen artiklojen 32 ja 37 velvoitteita[11]. YK:n ihmisoikeuskomitea puolestaan totesi keväällä 2021, että Suomen tulisi ”jouduttaa lainsäädännön uudistuksia, joilla pyritään ehkäisemään ja torjumaan tehokkaasti kaikenlaista naisiin kohdistuvaa väkivaltaa, muun muassa -- säätämällä avioliittoon pakottamisen yksiselitteisesti rangaistavaksi”[12].

Tällä hetkellä Suomen valtio ei toteuta kansainvälisiä velvoitteitaan pakkoavioliittoja koskevaan lainsäädäntöön liittyen. Hallitusohjelmaan[13] on kuitenkin kirjattu avioliittolain muuttaminen niin, että pakkoavioliiton mitätöinti mahdollistetaan. Hallitusohjelmaan on lisäksi kirjattu, että avioliittoon pakottamisen kriminalisoimista selvitetään. Molemmat prosessit ovat käynnissä.

Pakkoavioliiton purkaminen – kumoaminen vai mitätöinti?

[10] Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta 2011 https://rm.coe.int/1680462532
[11] GREVIO 2019 Baseline evaluation report Finland. Council of Europe. https://rm.coe.int/grevio-report-on-finland/168097129d
[12] YK:n Ihmisoikeuskomitean loppupäätelmät Suomen seitsemännestä määräaikaisraportista 2021, s. 5. https://um.fi/documents/35732/0/YKn+ihmisoikeuskomitean+uudet+loppup%C3%A4%C3%A4telm%C3%A4t+ja+suositukset+3_2021.pdf/56f24467-0f34-85a0-1ee1-3c0d3130c09d?t=164077560971
[13] Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019 Osallistava ja osaava Suomi. Sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161931/VN_2019_31.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Hallituksen esitys pakkoavioliittojen purkamiseksi on tervetullut ja tärkeä uudistus. Ihmisoikeusliitto kannattaa hallituksen esitykseen lausuntokierroksen jälkeen tehtyä muutosta, jonka mukaan pakkoavioliiton purkamisen hakemiselle ei ole määräaikaa. Tämä on hyvin tärkeää, sillä pakkoavioliiton osapuolet voivat olla hyvinkin nuoria avioliiton solmimishetkellä. Voi viedä vuosia, että uhri tulee tietoiseksi itseensä kohdistuneesta ihmisoikeusloukkauksesta. Istanbulin sopimus määrittelee avioliittoon pakottamisen jo itsessään väkivallan muodoksi. Lisäksi pakkoavioliitossa saattaa esiintyä monenlaista väkivaltaa sekä kunniakäsityksiin liittyvää yhteisöllistä painostusta. Nämä seikat voivat tehdä pakkoavioliitosta irtautumisen hyvin vaikeaksi. Avioliittoon pakotettu osapuoli ei myöskään välttämättä tunne Suomen oikeusjärjestelmää tai osaa hakea apua.

Ihmisoikeusliitto pitää tärkeänä myös sitä, että hakemus on esityksen mukaan maksuton ja että avioliittoon pakotettu saa riittävästi tietoa avioliiton purkamisen vaihtoehdoista sekä voi tehdä päätöksen siitä, mitä menettelyä haluaa käyttää.

Esitykseen sisältyy Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan kuitenkin myös puutteita sekä täsmennystä vaativia seikkoja. Se ei nykymuodossaan kaikilta osin huomioi pakkoavioliittojen moninaisuutta eikä siten paranna kaikkien avioliittoon pakotettujen oikeusturvaa.

Esitys pakkoavioliittojen purkamisesta ehdottaa mahdollisuudeksi purkaa pakkoavioliitto kumoamalla se. Tällöin, kuten esitys toteaa, oikeusvaikutukset olisivat samat kuin avioerossa. Puolisoiden siviilisääty kuitenkin palautuisi siihen, mikä se oli ennen avioliittoa. Avioeron hakemisesta poiketen kumoamisen hakeminen olisi esityksen mukaan maksutonta.

Esityksessä todetaan, että kumoaminen antaisi avioliittoon pakotetulle sekä taloudellista että oikeudellista suojaa. Esimerkiksi avioliitossa syntyneet lapset säilyttäisivät statuksensa niin, että aviomies olisi automaattisesti lasten isä ja lapsilla olisi oikeus elatukseen. Kumoamisen vaikutuksia erilaisissa pakkoavioliittotilanteissa tulisi Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan vielä pohtia. Avioliittoon pakottaminen on monimutkainen ilmiö ja tilanteet hyvin moninaisia. Tämän vuoksi **kumoamisvaihtoehto ei tosiallisesti paranna kaikkien pakkoavioliitossa elävien mahdollisuuksia purkaa avioliitto**.

Kääntöpuolena kumoamisvaihtoehdossa on esimerkiksi se, että huoltajuuden säilymisen kautta puolisoaan kohtaan väkivaltaa käyttänyt mies saisi tietoa entisen puolisonsa asuinpaikasta ja voisi vaikuttaa lapsia koskeviin päätöksiin, jolloin **hyväksikäyttö ja väkivalta saattaisivat jatkua**.

Lisäksi on erittäin tärkeää huomioida, että **avioliittoon pakotettu osapuoli ei aina ole puolisoista taloudellisesti heikommassa asemass**a. Joissakin tapauksissa avioliittoon pakottamisen varsinaisena tarkoituksena on voinut olla taloudellinen hyväksikäyttö. Kumoaminen ei ole edellä mainituissa tapauksissa avioliittoon pakotetun etujen mukaista. **Kohtuutonta oikeudellisten**

vaikutusten säilyminen on myös sellaisten avioliittoon pakotettujen henkilöiden kannalta, joiden liitto on lapseton ja on saattanut kestää hyvinkin vähän aikaa. Erityisesti näissä tapauksissa on myös kohtuutonta, että pakotetusta avioliitosta jää merkintä rekistereihin. Ylipäätään kumoaminen menetelmänä eroaa hyvin vähän avioerosta, eikä siviilisäädyn palautuminen naimattomaksi yksistään ole uhrin kannalta ratkaisevaa, erityisesti silloin, jos liitosta on syntynyt lapsia.

Pia Kauman (kok.) ym. lakialoitteessa (LA 39/2019 vp) pakkoavioliiton purkamisen menetelmäksi puolestaan ehdotetaan mitätöintiä. Mitätöinnissä kaikki avioliiton aikana syntyneet oikeusvaikutukset pyyhkiytyisivät pois ja puolisoiden siviilisääty palautuisi siihen, mikä se oli ennen pakkoavioliiton solmimista. Myöskään mitätöinti ei yksinään olisi kaikkien pakkoavioliiton uhrien oikeusturvan mukainen.

Jotta erilaisissa tilanteissa ja erityisesti kaikkein haavoittuvimmissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturva toteutuisi, avioliittolakiin tulisi kirjata kumoamisen lisäksi myös mahdollisuus mitätöintiin. Ellei tämä ole mahdollista, tulee muilla tavoin Istanbulin sopimuksen mukaisesti varmistaa, ettei uhrille koidu pakkoavioliiton purkamisesta kohtuutonta taloudellista taakkaa myöskään silloin, kun avioliittoon pakotettu on paremmassa taloudellisessa asemassa kuin puolisonsa. Lisäksi tulee varmistaa uhrin ja liitossa syntyneiden lasten oikeusturva myös tapauksissa, joissa heihin tai johonkin heistä kohdistuu väkivaltaa.

Kumoamisesta jäisi merkintä väestörekisteriin molemmille pakkoavioliiton osapuolille. Tällä voi olla suuri merkitys uhrille esimerkiksi silloin, jos hän haluaa myöhemmin mennä naimisiin. Erään pakkoavioliiton kokeneen sanoin: ”*Jäin pitkään pohtimaan, miltä itseltäni tuntuisi nähdä merkintä pakkoavioliitosta tiedossani, tai miltä tuntuisi, jos joku toinen näkisi sen, esim. virkailija asioidessani jossain toimistossa. Mietin myös ketä ja mitä tällainen merkintä palvelee? Itse en halua mitään merkintää ja on vaikea nähdä (niillä tiedoilla mitä minulla nyt on) miten tämä merkintä palvelisi tai tukisi pakkoavioliiton uhria tai edistäisi hänen oikeuksiaan*.” **Olisikin syytä pohtia, voisiko tiedot pakkoavioliitosta poistaa rekistereistä uhrin näin toivoessa myös silloin, kun pakkoavioliitto puretaan kumoamalla.**

Tiivistetysti:

- **Kumoaminen on parempi vaihtoehto silloin, kun pariskunta on ollut pitkään yhdessä, heillä on lapsia, liitossa ei ole väkivaltaa eikä uhri ei ole puolisoaan varakkaampi.**
- **Mitätöinti on parempi vaihtoehto silloin, kun liitto on lapseton sekä tapauksissa, joissa uhri on varakkaampi, liitto on solmittu taloudellisen hyväksikäytön vuoksi ja siinä on väkivaltaa.**

Kuten hallituksen esityksessäkin todetaan, pakkoavioliiton purkaminen, riippumatta siitä, miten se tehdään, saattaa altistaa uhrin hankalaan asemaan omassa yhteisössään. **Lainsäädännöllä on pakkoavioliitosta irtautumisen kokonaisuudessa varsin pieni rooli, eikä liene realistista löytää ratkaisua, joka olisi kaikkien pakkoavioliitosta pois haluavien kannalta ihanteellinen. Kyseessä oleva hallituksen esitys, täydennettynä aiemmin esitetyillä muutosehdotuksilla, lähtökohtaisesti kuitenkin vahvistaisi Suomessa elävien avioliittoon pakotettujen oikeusturvaa ja mahdollisuuksia irtautua pakkoavioliitosta.**

Avioliittoon pakottamisen rangaistavaksi säätäminen

Kuten edellä on tuotu esiin, Euroopan neuvoston yleissopimus naisiin kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta eli nk. Istanbulin sopimus velvoittaa sopimusvaltioita kriminalisoimaan lapsen tai aikuisen tahallisen pakottamisen avioliittoon sekä lapsen tai aikuisen tahallisen houkuttelemisen ulkomaille avioliittoon pakottamiseksi (artikla 37). Sopimuksen artikla 41 edellyttää myös edellä mainittujen tekojen yrityksen säätämistä rangaistavaksi.

Suomen rikoslaissa avioliittoon pakottamisesta voidaan rangaista ihmiskauppana (25 luku 3 §), törkeänä ihmiskauppana (25 luku 3 a §) tai pakottamisena (25 luku 8 §). Oikeusministeriö esittää avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta käsittelevässä arviomuistiossaan (2021:29), että nykylainsäädäntö on riittävä avioliittoon pakottamisen rangaistavuuden osalta, eikä tarvetta sen muuttamiseen ole.

Ihmisoikeusliiton näkemys kuitenkin on, että nykylainsäädäntö ei ole lainkaan riittävä uhrien oikeusturvan toteutumiseksi ja avioliittoon pakottamiseen syyllistyneiden saattamiseksi rikosvastuuseen.

Arviomuistiossa ehdotetaan vaihtoehtoisesti, että mikäli lainsäädäntöä muutetaan, se tehtäisiin täsmentämällä ihmiskauppaa koskevaa säännöstä siten, että avioliittoon pakottaminen lisättäisiin säännökseen teon tarkoitukseksi (vaihtoehto 2). Ihmisoikeusliitto ei pidä tätä vaihtoehtoa pakkoavioliiton uhrien oikeusturvan kannalta riittävänä.

Oikeusministeriön arviomuistiossa avioliittoon pakottamista tarkastellaan lähinnä osana ihmiskauppaa. Pakkoavioliitto ei kuitenkaan ole ihmiskauppaa, vaan oma erillinen ilmiönsä, joka **joissakin tapauksissa** täyttää ihmiskaupan tunnusmerkistön. Ihmiskauppalainsäädäntö soveltuu täten lähinnä sellaisiin tapauksiin, joissa avioliittoon pakottamiseen sisältyy myös ihmiskaupan elementtejä ja selkeää pakottamista. Kunnia-ajattelun kontekstissa näin ei aina ole. Esimerkiksi tapaukset, joissa vanhemmat pakottavat lapsensa avioliittoon sillä ajatuksella, että se on lapsen edun mukaista ilman että heillä on mitään tarkoitusta vahingoittaa lasta, vaan pikemminkin suojella häntä, ovat hankalasti rangaistavissa ihmiskauppalainsäädännön mukaan. Edes silloin, kun

vanhempien tarkoitus olisi varmistaa avioliitolla lapsensa ”siveellinen” käytös, näytön osoittaminen olisi erittäin haastavaa.

Lisäksi ihmiskauppalainsäädäntö on siihen erityisesti perehtyneidenkin mukaan monimutkainen. Tämän osoittaa muun muassa tuore apulaisoikeuskanslerin ratkaisu vuodelta 2021, jonka mukaan poliisilla ja tutkijoilla on vaikeuksia tunnistaa ihmiskaupparikoksen tunnusmerkistö eivätkä ihmiskaupan uhrien oikeudet toteudu.[14] Pakkoavioliittoa ei tule liittää jo valmiiksi sekavan ihmiskauppalainsäädännön alle, sillä pakkoavioliitto on paitsi ihmiskaupasta erillinen, myös jo itsessään monessa mielessä hyvin haastava ja monitahoinen kokonaisuus.

Arviomuistossa perustellaan kantaa, jonka mukaan erilliskriminalisointia ei tarvita, mm. sillä, että ”avioliittoon pakottamisen yleisyydestä ei ole saatavilla kattavaa tietoa, jolloin erilliskriminalisoinnin säätämisen yhteiskunnallinen tarpeellisuuden arviointi on ylipäätään vaikeaa” (s. 88.) Kun on kyse vakavasta sukupuolittuneen väkivallan muodosta ja ihmisoikeusloukkauksesta, lainsäädännön tulee kuitenkin turvata uhrien oikeudet riippumatta siitä, kuinka yleinen ilmiö on. Lisäksi, vaikka naisiin kohdistuvan ja sukupuolittuneen väkivallan kokonaisuudessa kyse on nykyisellään melko marginaalisesta ilmiöstä, pakkoavioliittotapausten määrät eivät luultavimmin ainakaan vähene jatkossa.

Avioliittoon pakottamisen lisäämistä ihmiskauppalainsäädännön alaisuuteen ei voi perustella myöskään ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään pääsyllä. Pakkoavioliiton ja muiden sukupuolittuneen väkivallan muotojen uhrit ovat joka tapauksessa oikeutettuja suojeluun ja palveluihin. Pakkoavioliiton uhreille voidaan luoda saman tyyppinen järjestelmä tai säätää niin, että he ovat oikeutettuja ihmiskaupan auttamisjärjestelmän palveluihin.

Suomen valtion tulee varmistaa lainsäädäntömuutoksilla pakkoavioliiton uhrien oikeusturvan toteutuminen. Tehokkain keino tähän on avioliittoon pakottamista koskevan erillissäännöksen luominen.

Erilliskriminalisointi mahdollistaisi parhaiten avioliittoon pakottamisen rangaistavuuden. Säätämällä avioliittoon pakottamisen sekä henkilön houkutteleminen toiseen valtioon pakkoavioliittoa varten rangaistavaksi erillisenä säännöksenään Suomen valtio toteuttaa Istanbulin sopimuksen artiklan 37 velvoitteen. Tätä ehdottaa myös Pia Kauma (ym.) lakialoitteessaan (LA 39/2019 vp). Samoin tulee Istanbulin sopimuksen artikla 41:n mukaan kriminalisoida edellisten yritys ja niihin avunanto.

[14] Apulaisoikeuskansleri 2021. *Poliisin ja syyttäjien menettely sekä ihmiskaupan tutkinta*. Oikeuskanslerinvirasto. OKV/1233/70/2021 OKV/1956/90/2021 OKV/1233/70/2021-OKV-102 https://www.okv.fi/media/filer_public/f0/13/f013cca9-cbbb-4e0f-91d6-601a7ffb6dcc/ratkaisu_poliisin_ja_syyttajien_menettely_seka_ihmiskaupan_tutkinta_okv_1233_70_2021.pdf

Näin Suomi antaa tärkeän viestin siitä, että avioliittoon pakottaminen on paitsi rikos, myös ihmisoikeusloukkaus ja sukupuolittuneen väkivallan muoto, jota Suomen valtio ei hyväksy.

Rangaistavuuden kattavuus

Arviomuistiossa on rangaistavuuden ulkopuolelle rajattu Suomessa juridisesti ei-pätevät avioliitot, eli esimerkiksi pelkästään uskonnollisin tai kulttuurisin menoin solmitut liitot tai muut avioliiton kaltaiset olosuhteet. Yhteisöissä, joissa em. liittoja solmitaan, niitä kuitenkin pidetään samanarvoisina kuin virallisesti solmittuja liittoja. Perheen, suvun ja laajemman yhteisön silmissä pariskunta on naimisissa ja heillä on samat oikeudet ja velvollisuudet kuin virallistetuissa liitoissa.

Vaikka saatavilla ei ole tilastoja siitä, paljonko Suomessa on pelkästään uskonnollisin tai kulttuurisin menoin solmittuja liittoja, yleinen käsitys ilmiön parissa toimivien keskuudessa on, että näitä on merkittävä osa kaikista liitoista, ml. pakkoavioliitoista. Ihmisoikeusliitto katsoo, että avioliittoon pakottamisen rangaistavuus tulee ehdottomasti ulottaa myös sellaisiin avioliittoihin, jotka eivät ole Suomessa päteviä. Mikäli lainsäädäntö jättää ei-pätevät pakkoavioliitot rangaistavuuden ulkopuolelle, monet kaikkein haavoittuvimmassa asemassa olevat henkilöt jäävät vaille oikeuksiaan. Lisäksi niiden jättäminen lainsäädännön ulkopuolelle loukkaisi yhdenvertaisuuden periaatetta: jotkut pakkoavioliiton uhrit saisivat suojelua ja valtio tunnustaisi heidän joutuneen ihmisoikeusloukkauksen ja rikoksen kohteeksi, kun taas toiset jäisivät vaille oikeuksiaan. Avioliittoon pakotetuilla ei lisäksi lähtökohtaisesti ole mahdollisuutta valita sitä, millä tavalla heidän liittonsa solmitaan. Mikäli ei-pätevät pakkoavioliitot jätetään lainsäädännön ulkopuolelle, on mahdollista, että yhä useampia pakkoavioliittoja ei virallisteta, vaan ne jäävät entistä enemmän piiloon viranomaisilta.

Oikeusministeriön arviomuistiossa pitäydytään Istanbulin sopimuksen minimivelvoitteiden täyttämisessä. Sopimuksen huolellisuusvelvoite edellyttää kuitenkin Suomen valtiolta vastuuta mm. ehkäistä, ja rangaista sopimuksen soveltamisalaan kuuluvan väkivallan muotoja, ml. avioliittoon pakottamista. **Vaikka Istanbulin sopimus ei suoraan velvoita kriminalisoimaan juridisesti ei-päteviä avioliittoja, jotta erilaisissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturva toteutuisi, niihin tulee soveltaa samaa rangaistavuutta kuin juridisesti päteviin pakkoavioliittoihin.** Tähän Istanbulin sopimuksen velvoitteita vahvempaan ratkaisuun ovat pakkoavioliittoja koskevassa lainsäädännössään päätyneet mm. Norja, Ruotsi ja Tanska.

Avioliiton solmimisen pakottamisen lisäksi rangaistavuus tulisi ulottaa myös tapauksiin, joissa alun perin ainakin näennäisellä suostumuksella solmitusta avioliitosta ei pääse pois. Esimerkiksi kunniaan liittyvän väkivallan kontekstissa (myös väkivaltaisen) avioliiton jatkamiseen liittyy usein vahvaa yhteisöllistä painostusta ja henkistä tai fyysistä väkivaltaa tai uhkailua. Tunnusomaista avioliitossa pysymisen pakottamiselle kunnian väkivallan kontekstissa on se, että avioliitosta irtautumisen estäminen voi olla osa pitkää jatkumoa, jossa uhrilla ei ole ollut tosiasiallisia mahdollisuuksia päättää esimerkiksi avioitumisesta tai lasten hankkimisesta, määrästä tai ajankohdasta. YK:n naisten syrjinnän poistamista käsittelevä CEDAW-komitea ja lapsen oikeuksien

komitea toteavat yhteisessä haitallisia perinteitä koskevassa suosituksessaan[15], että pakkoavioliitto voidaan määritellä myös avioliitoksi, josta toisen osapuolen ei sallita lähtevän.

Kun pakkoavioliittoja koskevaa lainsäädäntöä nyt Suomessa luodaan, on tärkeää, että lähtökohtana on erilaisissa tilanteissa olevien pakkoavioliiton uhrien oikeuksien täysimääräinen toteutuminen.

Syyteoikeus ja vanhentumisaika

Istanbulin sopimuksen 55 artikla velvoittaa avioliittoon pakottamisen säätämistä yleisen syytteen alaiseksi. On ensiarvoisen tärkeää, että avioliittoon pakottaminen on yleisen syytteen alainen rikos, eikä asianomistajarikos, jolloin on uhrin omalla vastuulla käynnistää rikosprosessi. Pakkoavioliiton uhrille rikosilmoituksen teko on usein mahdotonta, sillä hänen yhteydenpitoaan ulkomaailmaan saatetaan rajoittaa eikä hän useinkaan tunne suomalaista oikeusjärjestelmää. Kynnys ilmoittaa poliisille tai muulle viranomaiselle pakkoavioliitosta voi olla korkea myös siksi, että pakkoavioliitosta tehdyt rikosilmoitukset eivät toistaiseksi ole johtaneet tuomioon sekä pelko siitä, että rikosilmoituksen teko johtaisi väkivaltaan joko puolison tai laajemman yhteisön taholta.

Istanbulin sopimuksen artikla 58 puolestaan edellyttää, että vanhentumisaika avioliittoon pakottamisen osalta ”jatkuu niin kauan kuin on tarpeen – jotta asiaa koskeva oikeudenkäynti voidaan panna tehokkaasti vireille sen jälkeen, kun uhri on tullut täysi-ikäiseksi”.

Kuten aiemmin todettu pakkoavioliittojen purkamiseen liittyen, pakkoavioliiton osapuolet voivat olla hyvinkin nuoria avioliiton solmimishetkellä eivätkä välttämättä pitkään aikaan tule tietoiseksi itseensä kohdistuneesta ihmisoikeusloukkauksesta. Vanhentumisajan tulisi siten olla vähintään kymmenen vuotta pakkoavioliiton solmimisesta ja silloin, kun uhri on ollut alaikäinen, kymmenen vuotta siitä, kun hän täyttää 18 vuotta.

Pakkoavioliiton määritelmä, näyttökysymykset sekä uhrin tuki ja suojelu

Määritelmä ja näyttökysymykset

Pakkoavioliittoja koskevaa lainsäädäntöä luotaessa on Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan välttämätöntä selkeyttää pakkoavioliiton määritelmää laillisuusperiaatteen mukaan. Kuten aiemmin on todettu, avioliittoon pakottaminen on monimutkainen ilmiö ja tilanteet hyvin monitahoisia. Kattava määritelmä helpottaa näytön osoittamista ja antaa muun muassa tuomioistuimille ja poliisille selkeät

[15] Committee on the Elimination of Discrimination against Women & Committee on the Rights of the Child 2014: *Joint general recommendation No. 31 of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women/general comment No. 18 of the Committee on the Rights of the Child on harmful practices*, s. 8. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/627/78/PDF/N1462778.pdf?OpenElement

ja yhdenmukaiset kriteerit siitä, millaiset tilanteet sisältyvät lainsäädäntöön ja millaista näyttöä pidetään uskottavana ja riittävänä.

Istanbulin sopimuksen selitysmuistiossa[16] avataan sopimuksen määritelmää pakkoavioliitosta. Sen mukaan rangaistavaa tulee olla aikuisen tai lapsen pakottaminen avioitumaan. Pakottamisella viitataan “to physical and psychological force where coercion or duress is employed”. Pakottamisen voi siis ymmärtää Istanbulin sopimuksen mukaisesti sisältävän myös eriasteisen psykologisen painostuksen.

Konkreettisen pakottamisen sijaan nimenomaan eriasteinen psyykkinen painostus on tavallista varsinkin tilanteissa, joissa sukulaiset tai muu lähipiiri on osallisena pakottamisessa. Erityisesti näissä tilanteissa pakottaminen voi olla hyvinkin hienovaraista, esimerkiksi tapauksissa, joissa avioliitosta on sovittu jo tytön ollessa pieni lapsi. Tällöin hän tietää, että hänellä ei ole muuta vaihtoehtoa, kuin mennä naimisiin suvun valitseman henkilön kanssa. Varsinaista pakottamista tai edes painostamista ei tässä tilanteessa tarvita. Voi myös olla, että vanhempi sisar tietää, että ellei hän suostu avioliittoon, siihen pakotetaan siinä tapauksessa nuorempi sisar. Käytännössä hänellä ei tällöin ole vaihtoehtoja, vaikka häntä ei suoranaisesti pakotettaisi tai edes painostettaisi.

Tämän vuoksi näyttökynnyksen tulee olla matala, sillä avioliittoon pakottamisen osoittaminen voi olla hyvin ongelmallista tai mahdotonta. Pakkoavioliiton määritelmää ja näyttökynnystä tulee pohtia rinnakkain. Niiden osalta on tärkeää myös sovittaa yhteen avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta koskeva rikoslain valmistelu ja pakkoavioliittojen purkamista koskeva avioliittolain valmistelu.

Uhrien kokonaistilanne sekä tuki ja suojelu

Samoin kuin määritelmä- ja näyttökysymyksissä, myös uhrin kokonaistilannetta koskevissa pohdinnoissa on tärkeää sovittaa yhteen toisaalta avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta ja pakkoavioliittojen purkamista koskevat lainvalmistelut.

On tärkeää kirjata toimet, joilla uhreille varmistetaan riittävä, saavutettava ja maksuton oikeudellinen neuvonta sekä tietoa muista tukipalveluista. **Neuvonnan tulee olla avioliittoon pakotetulle helposti saavutettavaa ja maksutonta (Istanbulin sopimus artikla 32**). Lisäksi tämän yhteydessä **uhria tulee tiedottaa saatavilla olevista tukipalveluista sekä tarjota tarvittaessa suojelua**, sillä heihin saattaa kohdistua vakava henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen uhka. Tulee myös varmistaa, että pakkoavioliiton uhrin mahdollisuus esimerkiksi oleskelulupaan ei huonone rikosilmoituksen tekemisen vuoksi.

[16] Explanatory Report to the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence Istanbul, 11.V.2011. Council of Europe Treaty Series - No. 210. s. 34. https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMCon¬tent?documentId=09000016800d383a

Lopuksi

Erilliskriminalisoimalla avioliittoon pakottamisen (mukaan lukien ei-juridiset avioliitot) rangaistavaksi rikoslaissa sekä mahdollistamalla pakkoavioliiton purkamisen avioeron lisäksi sekä kumoamalla että mitätöimällä, Suomen valtio toteuttaisi Istanbulin sopimuksen artiklojen 32 ja 37 velvoitteet. Lainsäädäntö antaisi myös selkeän viestin siitä, että avioliittoon pakottaminen on paitsi rikos, myös ihmisoikeusloukkaus ja sukupuolittuneen väkivallan muoto, jota Suomen valtio ei hyväksy.

Lainsäädäntö ei yksin riitä pakkoavioliittojen torjumiseen tai sen uhrien oikeuksien toteutumiseen. Lainsäädännöstä riippumatta erityisesti pakkoavioliitosta irtautumisessa on lukuisia haasteita. Suurin näistä on se, että yhteisöiden silmissä pakkoavioliiton osapuolia saatetaan pitää edelleen avioparina, vaikka liitto olisikin juridisesti purkautunut. Erityisesti naiseen saattaa kohdistua eriasteista painostusta ja väkivaltaa pysyä suhteessa tai olla solmimatta uutta suhdetta. Vakavimmillaan naiseen voi kohdistua vakava henkeen ja terveyteen kohdistuva uhka.

Pakkoavioliitto on ilmiö, jota jo esiintyy Suomessa ja joka on todennäköisesti paremminkin lisääntymässä kuin vähenemässä. Yhdessä muiden nk. kunniaan liittyvän väkivallan torjumiseksi tehtävien toimenpiteiden - kuten Naisiin kohdistuvan väkivallan torjuntaohjelman 2020-2023, Väkivallaton lapsuus –toimenpidesuunnitelman 2020-2025 toimeenpanon sekä järjestöjen tarjoaman ennaltaehkäisevän asennemuutostyön ja uhreille ja tekijöille suunnattujen palveluiden – kanssa lainsäädäntö vahvistaa pakkoavioliitoissa elävien oikeusturvan toteutumista.

Lainsäädännön vaikutus sinänsä on rajallinen yhteisöllisen väkivallan, kuten kunniaan liittyvän väkivallan ja avioliittoon pakottamisen torjumisessa. Pakkoavioliittojen uhrien oikeusturvan toteutuminen edellyttää kuitenkin vahvaa lainsäädäntöä. Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan erityisesti avioliittoon pakottamisen kriminalisointi omana rikosnimikkeenään - ml. ei-juridisesti pätevät avioliitot - todennäköisesti vähentäisi avioliittoon pakottamista sekä lisäisi mahdollisuuksia saattaa tekijät rikosvastuuseen. Symbolisesti tällä olisi myös erittäin tärkeä merkitys avioliittoon pakotetuille henkilöille. Lainsäädännön lisäksi on varmistettava, että eri sektoreiden viranomaiset saavat kattavaa koulutusta pakkoavioliitoista ja yleisemminkin kunniaan liittyvästä ja niiden tunnistamisesta sekä uhrin auttamisesta ja suojelusta. Lisäksi on tärkeää ennaltaehkäistä pakkoavioliittoja tiedottamalla ja muuttamalla asenteita relevanteissa yhteisöissä sekä huolehtia siitä, että pakkoavioliiton uhreille on tarjolla riittäviä palveluita.

Ihmisoikeusliiton näkemyksen mukaan

- **Avioliittolakiin tulee kirjata kumoamisen lisäksi myös mahdollisuus mitätöintiin tai vähintäänkin muilla tehokkailla tavoilla varmistaa erilaisissa tilanteissa olevien uhrien oikeusturvan toteutuminen**

- **Tulee mahdollistaa, ettei pakkoavioliiton purkamisesta jää merkintää väestörekisteriin, mikäli uhri niin toivoo**

- **Avioliittoon pakottaminen tulee kriminalisoida omana rikosnimikkeenään, samoin siinä tarkoituksessa tapahtuva matkustamaan houkutteleminen. Edellä mainittujen yritys tulee kriminalisoida**

- **Kriminalisoinnin tulee kattaa myös liitot, jotka eivät ole Suomessa juridisesti päteviä**

- **Kriminalisoinnin tulee kattaa myös avioliitossa pysymiseen pakottaminen**

- **Avioliittoon pakottaminen tulee säätää yleisen syyttäjän alaiseksi rikokseksi ja sen vanhentumisajan tulee olla riittävän pitkä**

- **Pakkoavioliiton määritelmää tulee täsmentää ja näyttökynnyksen tulee olla matala**

- **Uhrien tuki, suojelu ja palveluihin pääsy tulee varmistaa**

- **Avioliittoon pakottamisen rangaistavuutta koskeva rikoslain valmistelu ja pakkoavioliittojen purkamista koskeva avioliittolain valmistelu tulee sovittaa yhteen määritelmän, näytön ja uhrin kokonaistilanteen arvioinnin osalta**

Helsingissä 7.4.2022

Johanna Latvala

Lisätietoja:

Duin Ghazi, sukupuolittuneen väkivallan vastaisen työn päällikkö, Ihmisoikeusliitto
duin.ghazi@ihmisoikeusliitto.fi, puh. 044 742 0413

Johanna Latvala, Sukupuolittuneen väkivallan vastaisen työn asiantuntija, Ihmisoikeusliitto
johanna.latvala@ihmisoikeusliitto.fi, puh. 044 7061447